

תוכן העניינים

מבוא	3
א. צמיחתה של החסידות	4
ב. המגיד ממזריטש : קורות חייו ופעילותו	12
ג. הצדיק במשנתו של המגיד ממזריטש	20
סיכום	20
ביבליוגרפיה	20

מבוא

החסידות, שראשיתה במאה ה-18 במזרח אירופה, הייתה תנועה רדיקלית במובנים רבים: סוציולוגיים, חברתיים, תיאולוגיים, ובעיקר בכך שהביאה לתפיסה אחרת של עבודת האל, של היחס בין המאמין לאלוהים, והציעה דרך המדגישה תהליכים נפשיים בעבודה הדתית. האלוהים היחיד והמיוחד הוכנס לנבכי נפשו וגופו של המאמין, נוכחות אלוהית, בד בבד עם שימור המהות הטרינסצנדנטית. מערכת היחסים הפכה מרובדת, האימננטיות והטרינסצנדנטיות של האל אחוזות זו בזו, מאתגרות זו את זו, פעם העמדה הזו מתגברת ופעם האחרת, באופן המאגר את המבקש לפענח את סוד הקסם המצוי בתורות החסידיות.

חקר החסידות בבחינת היותה תופעה רוחנית-דתית התאפיין בשורה של ניסיונות להצביע על ייחודה ומהותה של החסידות בדורות הראשונים. ביסוד ניסיונות אלה מספר הנחות שלהן שותפים חוקרים שונים. אחת ההנחות הייתה שבאיתור ייחוד והמהות הללו, טמון אחד המפתחות להבנת סוד הצלחתם של מייסד החסידות, ר' ישראל בן אליעזר, הבעל שם טוב (הבעש"ט) (מת ב-1760), אנשי חוגו ותלמידיהם, מחדשי פניה של יהדות מזרח אירופה במחצית השנייה של המאה ה-18. הרקע להנחה זו טמון באופייה הכפול של החסידות: מצד אחד זרם דתי-רוחני שנוצר על ידי אליטה הרוחנית, ומצד שני תנועת ההמונים דתית שנוצרת תוך פרק זמן קצר. חוקרי תולדותיה של החסידות הגיעו בהקשר זה למסקנה ש"המעבר מחוג אליטיסטי חסידי-מיסטי באופיו, שהתלכד סביב הבעש"ט, לתנועה רחבה, הכוללת בתוכה גם שכבות עממיות, לא התרחש בבת אחת. היה זה תהליך הדרגתי שלכל שלב בו היה אופי משלו ודינמיקה רוחנית וחברתית מיוחדת".¹

הפער בין החסידות כתנועת המונים לבין מוצאה האליטיסטי הוא המקור לבעיות מחקריות בסיסיות המלוות את חקר החסידות מראשיתו. אופייה הרוחני-דתי של החסידות חייב מחקר מתאים לחקר זרמים רוחניים-מיסטיים בתולדות הדתות, ואילו אופייה העממי והתפשטותה המהירה בקרב יהדות מזרח אירופה הובילה למחקר בעל אופי היסטורי-סוציולוגי. ככלל, הקשר בין שני כיוונים מחקריים אלה מורכב. הצלחה או כישלון חברתי-היסטורי של זרם רוחני כלשהו יכולים לנבוע מסיבות חיצוניות, ללא תלות ישירה בטיבה הפנימי של תורת אותו זרם. מאידך גיסא, הם תלויים באופן ישיר בכישורונות השכנוע של מנהיגי הזרם. לכן, בחירתי בר' דב בער, המכונה המגיד ממזריטש (1710-1772), היא כמעט מובנת מאליה, שהרי לא רק במסורות החסידות, אלא גם בחקר החסידות מקובלת קביעתו של שמעון דובנוב שראה בו את יורשו של הבעש"ט בשנים לאחר מותו. עבודה זו עוסקת במשנתו של המגיד, אשר היה בין תלמידיו הבולטים של מייסד החסידות עוד טרם הפכה החסידות לתנועה. העמדתו של המגיד כתלמיד של הבעש"ט המדגיש ומפתח בכתביו היבטים שונים המיוחסים לתורת הבעש"ט היא מן המקובלות במחקר.

שאלת המחקר שתנחה עבודה זו היא "כיצד השפיעה משנתו של המגיד ממזריטש על התפתחות החסידות?". השערת המחקר היא "החסידות, כפי שמוכרת לנו, היא, במידה רבה, פרי פעילותו של המגיד ממזריטש". בעבודה זו אתרכז בבחינת תפקיד הצדיק במשנתו של המגיד ממזריטש. העבודה מורכבת שלושה פרקים. הפרק הראשון דן בהופעת החסידות על רקע המשבר ביהדות מזרח אירופה. מכיוון שעניינה העיקרי של העבודה הוא בחינת פעילותו של אחד מייסדי החסידות, הושם דגש מיוחד על הרקע החברתי והדתי של אבות החסידות. הפרק השני עוסק בקורות חייו של המגיד אשר תכונותיו האישיות השפיעו על

¹ ע' אטקס, "חקר החסידות: מגמות וכיוונים", **מדעי היהדות** 31 (תשנ"א), עמ' 17-18.

אופייה של התנועה החסידית. הפרק השלישי בוחן את מעמד הצדיקים שהיוו מוסד מרכזי בתנועה החסידית.

א. צמיחתה של החסידות

התנועה החסידית הופיעה כפנומן דתי במאה ה-18 בקרב יהודי פולין שכללה אז, מלבד פולין עצמה, שטחים השייכים היום ללטביה, ליטא, בלארוס ואוקראינה המודרניות. יהודים רבים התיישבו בממלכה הפולנית בהזמנת שליטה, קז'ימייז' הגדול (1333-1370), אשר ב-1334 העניק להם פריבילגיות נרחבות. פולין במאה ה-16 ובתחילת המאה ה-17 נחשבת ל"אחת הציביליזציות המקוריות ביותר באירופה של העת החדשה המוקדמת".² היא תוארה על-ידי בני התקופה כ"כור מצרף לאנשי כמורה, גיהנום לאיכרים וגן עדן ליהודים" (*Polonia Purgatorium Clericorum, Infernus Rusticorum, Paradisus Iudaeorum*).³ ואכן על רקע של אירופה הגועשת במלחמות דת וברדיפות, פולין התגאתה בתנאים שאפשרו קיום של פסיפס רב-תרבותי, רב-אתני ורב-דתי וגם משכו אליה בני זרמים דתיים נרדפים ותרמו להתארגנות קבוצות דתיות מקומיות. איחוד עם ליטא (1569) והתפשטות טריטוריאלית כמעט מהים הבלטי עד לים השחור, פריחה כלכלית כ"אסם החיטה של אירופה", התחזקות מעמד האצולה על פני הכנסייה והמונרכיה והתגבשות "דמוקרטיה של האצולה", פריחה תרבותית ורעיונית, מסורת של פלורליזם דתי ושל דיון בסובלנות דתית, וגם הפחד ממלחמות דת – כל אלה ועוד תרמו לדו-קיום של קתולים, נוצרים אורתודוקסים, ארמנים, מוסלמים, יהודים ופרוטסטנטים מכל הזרמים ללא כפייה דתית.⁴ כנסיות משותפות לקתולים ולפרוטסטנטים או ללותרנים ולקלוויניסטים, מסגדים ליד וילנה, קהילות יהודיות רבות וחיי שכונות בין מאמינים בדתות שונות ללא שפיכות דמים, הם אלו שזרעו גאווה בלב הפולנים, משכו את תשומת לבם של מבקרים זרים ויצרו את הדימוי האידילי של פולין הסובלנית. דימוי זה ומספרם המועט של הקורבנות על רקע דתי דחקו אמנם את האלימות הבין-דתית לשוליים של התמונה הכוללת, אך במציאות היו מהומות, התקפות על לוויית, הריסת בתי קברות ובתי תפילה לחלק בלתי נפרד מהמציאות בפולין. מהנוף הפולני נעדרו "מוקדים" – אחד הביטויים לכפייה דתית המתניימרת לפתור סכסוכים בין-דתיים, לקבוע הגמוניה דתית או להשליט דו-קיום בעזרת להבות האש – והיעדרם בלט על הרקע של שפיכות הדמים במערב אירופה. אולם עידן הסובלנות הגיע אל סופו באמצע המאה ה-17 בזמן. רגע היסטורי זה נבחר כנקודת שבר בגלל שלל אירועים ותמורות שיחד גרמו לשינוי משמעותי במעמדם של המיעוטים הנחקרים וביחס כלפיהם. משבר כלכלי שנבע הן ממלחמות הרסניות עם רוסיה והן ממשבר פוליטי של לאחר מותו של ולדיסלב הרביעי ב-1648. בהקשר היהודי חשוב לציין את הטבח הנורא שערכו הקוזקים בהנהגתו של בוגדן חמלניצקי (Khmelnytsky) בקהילות

N. Davis, *God's Playground: A History of Poland* (New York: Columbia University Press, 1982), vol. 1, p. 10.²

M. Teter, *Jews and Heretics in Catholic Poland: A Beleaguered Church in the Post-Reformation Era* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), p. 97.³

H. Louthan, "Between Conflict and Concord: The Challenge of Religious Diversity in Central Europe," In H. Louthan, G. B. Cohen and F. A. J. Szabo (eds.), *Diversity and Dissent: Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500-1800* (New York: Berghahn Books, 2011), pp. 2-3.⁴